

เด็ก เยาวชน พลเมือง¹ ประชาธิปไตยแบบเสมือน²

สมพงษ์ จิตระดับ สุอังคะวาทิน³,
พจนา อาภาณัฐรักษ์⁴

¹ เผยแพร่ครั้งแรก www.cydcenter.com/เด็กเยาวชนพลเมือง วันที่ 20 มกราคม 2563

² เผยแพร่ครั้งแรก <http://www.cydcenter.com/wp-content/uploads/ประชาธิปไตยแบบเสมือน.pdf>

³ ศาสตราจารย์ ดร., หน่วยปฏิบัติการวิจัยเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴ นักวิชาการ, หน่วยปฏิบัติการวิจัยเพื่อการพัฒนาเด็กและเยาวชน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลายคนคงทราบดีว่าวันเด็กเป็นวันที่ถูกกำหนดขึ้นให้ตรงกับวันเสาร์ที่สองของเดือนมกราคม โดยเริ่มมีการจัดกิจกรรมครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 ซึ่งตรงกับปีที่ทั่วโลกจัดให้มีการเฉลิมฉลองให้กับเยาวชนที่มีอายุต่ำกว่า 18 ปี หลังจากมีการประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยหน้าที่ของเด็ก โดยนายวี.เอ็ม. กุลกาณี ผู้แทนองค์การสหพันธ์เพื่อสวัสดิภาพเด็กระหว่างประเทศแห่งสหประชาชาติ สำหรับในประเทศไทยแต่เดิมวันเด็กนั้นตรงกับวันจันทร์แรกของเดือนตุลาคม แต่เนื่องด้วยสภาพภูมิอากาศที่ยังคงมีฝนตกอยู่ในฤดูกาลดังกล่าว คณะรัฐมนตรีในขณะนั้นจึงมีมติให้เปลี่ยนเป็นวันเสาร์ที่สองของเดือนมกราคมในปี พ.ศ. 2508

“เด็กไทยยุคใหม่ รู้รักสามัคคี รู้หน้าที่พลเมืองไทย” คือ คำขวัญวันเด็กประจำปี 2563 ที่นายกรัฐมนตรี พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ได้ให้ไว้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาเด็กและเยาวชน คำขวัญวันเด็ก คือ ชุดคำหนึ่งทีสะท้อนถึงวิถีคิดและมุมมองของผู้นำประเทศในขณะนั้น เชื่อมโยงกับสภาพบริบทสังคม และการเปลี่ยนแปลงของโลกที่กำลังเกิดขึ้นในยุคต่าง ๆ จากการรวบรวมคำขวัญวันเด็กตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 ถึงปัจจุบัน พบว่า 5 อันดับแรกของคำหรือวลีที่นิยมหยิบยกมาเป็นคำขวัญวันเด็ก คือ อันดับที่ 1 “มีวินัย” (12 ครั้ง) อันดับที่ 2 “คุณธรรม” (11 ครั้ง) อันดับที่ 3 “ขยันสามัคคี” (10 ครั้ง) อันดับที่ 4 “ประหยัด” (6 ครั้ง) และอันดับที่ 5 “รักชาติรู้หน้าที่” (4 ครั้ง)

แต่ละยุคสมัยต้องการพัฒนากำลังคนแตกต่างกัน จึงเป็นที่มาว่าเมื่อโลกได้เข้าสู่สถานการณ์สำคัญต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาวะสงคราม แนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองและการทหาร ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี ต่างก็มีส่วนกำหนดคุณลักษณะ (characteristic) ของเด็กและเยาวชนในยุคสมัยนั้น ๆ แต่เหนือสิ่งอื่นใด สิ่งที่ซ่อนอยู่ในคำขวัญวันเด็กคือวิถีคิดเชิงอุดมการณ์ชาตินิยมที่มุ่งหวังให้เด็กและเยาวชนเติบโตเป็นพลเมือง

ของประเทศตามความมุ่งหมายของรัฐ แนวคิดเรื่องการพัฒนาความเป็นพลเมือง (citizenship) นั้นมีนักวิชาการต่างประเทศและนักวิชาการไทยได้ให้นิยาม ความหมาย และคุณลักษณะของพลเมืองไว้โดยเชื่อมโยงกับระบบโครงสร้างทางสังคม การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรม ยกตัวอย่างเช่น ในรายงานการประชุมวิชาการของสถาบันพระปกเกล้า ได้ให้คำอธิบายของพลเมืองไทยไว้ว่า “พลเมืองไทย ในอดีตที่ผ่านมา เกิดขึ้นจากการกล่อมเกลาคคนไทยให้อยู่ในวิถีไทย ระบบการศึกษาที่เป็นทางการ และการสอนความรู้ต่างๆ ผ่านสื่อมวลชนหลายแขนง เช่น ศิลธรรมไทย วรรณคดีไทย ศิลปะไทย มารยาทไทย ทำให้พลเมืองไทยยอมรับการแบ่งชนชั้นทางสังคม และยอมรับการปกครองที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองที่เป็นคนดีมีความสามารถ โดยพลเมืองไทยที่ดีต้องเชื่อฟังและทำหน้าที่ของพลเมืองอย่างดีที่สุดด้วยความเสียสละและความสามัคคีโดยไม่ก้าวร้าวหน้าที่ของผู้ปกครอง” ซึ่งปฏิเสธไม่ได้เลยว่าคำว่าพลเมืองไทยนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับระบบสังคม การเมือง การปกครอง ที่ครอบคลุมคำอธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ ของสังคมไว้ คำถามสำคัญคือ เด็กและเยาวชนอยู่ตรงไหนของชุดคำอธิบายคำว่าพลเมืองไทยเหล่านี้ ? หรือในต่างประเทศมีนักวิชาการที่ให้คุณลักษณะของพลเมืองไว้หลากหลายระดับ เช่น แนวคิดเรื่องพลเมือง 3 แบบ ของ Joel Wertheimer ที่มองว่าระดับของพลเมืองนั้นสามารถมีได้ตั้งแต่พลเมืองรับผิดชอบ ที่มุ่งเน้นเรื่องความรับผิดชอบต่อตนเอง ตั้งใจทำงานจ่ายภาษี ปฏิบัติตามกฎหมาย มีจิตอาสา พลเมืองมีส่วนร่วม คือ พลเมืองที่เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร จัดการชุมชนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เข้าใจกระบวนการทำงานของรัฐ และพลเมืองที่มุ่งเน้นความเป็นธรรมที่สามารถคิดเชิงวิพากษ์โครงสร้างของสังคมนโยบาย และเศรษฐกิจ สืบค้นหาความจริงและนำเสนอความคิดที่สะท้อนความไม่เป็นธรรมต่อสังคม สนใจความเคลื่อนไหวทางสังคมที่สามารถสร้างผลกระทบเชิงระบบที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่ามีช่องว่างในการให้

คำอธิบายถึงความเป็นพลเมืองของไทยกับสากลอยู่ค่อนข้างกว้างมากอยู่พอสมควร

เมื่อเรากล่าวถึงคำขวัญวันเด็กในปีนี้ที่ว่า “เด็กไทยยุคใหม่ รู้รักสามัคคี รู้หน้าที่พลเมืองไทย” ไม่แตกต่างอะไรมากนักกับเพลงหน้าที่ของเด็กที่รู้จักกันในนามเพลงเด็กเอ๋ย เด็กดี หรือคำนิยาม 12 ประการที่บอกให้เด็กต้องเป็นแบบนั้น แบบนี้ตามความคิดของผู้ใหญ่ นายกรัฐมนตรีเองก็ได้ให้นิยามคำว่าพลเมืองไทยไว้ว่า “พลเมืองไทยคือพวกเราที่เป็นพลเมืองของประเทศไทย และการรู้รักสามัคคีและความดีสำคัญที่สุด” และยังได้กล่าวอีกว่า “การเป็นเด็กดีเคารพผู้ใหญ่ และกตัญญู เพราะถือเป็นสิ่งสำคัญเป็นมารยาทในสังคม การใช้คำพูดคำจาและการเชื่อฟังผู้ใหญ่หากสิ่งใดที่ถูกก็อย่าไปโต้เถียงและอย่าไปคิกคะนอง”

จากชุดคำที่ผู้ใหญ่ล้วนประติขัณขึ้นเพื่ออธิบายความเป็นเด็กทางศูนย์วิชาการและเครือข่ายวิชาการด้านเด็ก เยาวชน และครอบครัว จึงสำรวจความคิดเห็นของเด็กและเยาวชนช่วงอายุ 7-24 ปี เพื่อให้เด็กและเยาวชนได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการสร้างคำอธิบายเพื่อบ่งบอกความเป็นวันเด็กในรูปแบบของตนเอง โดยสอบถามใน 6 ประเด็นสำคัญ คือ เด็กไทยยุคใหม่ มีลักษณะแบบไหน ในมุมมองของท่านคำว่า “รู้รักสามัคคี” หมายถึงอะไร “พลเมืองดี” หมายความว่าอย่างไร “พลเมืองดี” ต้องมีพฤติกรรมอย่างไร พลเมืองไทย มีหน้าที่อะไรบ้าง และให้ลองยกตัวอย่างพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นพลเมืองไทย

วันเด็ก'63

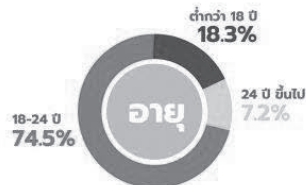
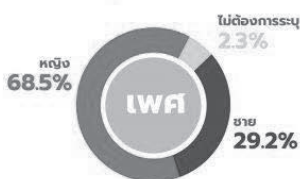
ลุงตุ้ให้คำขวัญวันเด็กปี 63 ไว้ว่า...

"เด็กไทยยุคใหม่ รู้รักสามัคคี รู้หน้าที่พลเมืองไทย"

นายกรัฐมนตรี พล.อ.ประยุทธ์ จันทร์โอชา

แล้วเด็กไทยมีความคิดเห็นอย่างไรกันบ้าง...

จากจำนวนผู้ตอบ 349 คน (ตั้งแต่วันที่ 18 ธ.ค.62 - 8 ม.ค. 63)

1 เด็กไทยยุคใหม่ มีลักษณะแบบใด

กล้าแสดงออก
(28 ครั้ง)

กล้าคิด
(24 ครั้ง)

กล้าทำ
(15 ครั้ง)

ดีต่อสังคม
(13 ครั้ง)

2 ในมุมมองของท่าน คำว่า "รู้รักสามัคคี" หมายถึงอะไร

สามัคคีกัน
(111 ครั้ง)

ช่วยเหลือกัน
(70 ครั้ง)

ไม่ทะเลาะกัน
(12 ครั้ง)

3 "พลเมืองดี" หมายความว่าอย่างไร

เป็นคนดี
(44 ครั้ง)

มีน้ำใจ
(10 ครั้ง)

ไม่ทำให้อับอาย
เพื่อนร่วม
(4 ครั้ง)

4 "พลเมืองดี" ต้องมีพฤติกรรมอย่างไร

ช่วยเหลือผู้อื่น
(68 ครั้ง)

เคารพ/ปฏิบัติตามกฎหมาย
(49 ครั้ง)

เป็นคนดี
(26 ครั้ง)

5 พลเมืองไทย มีหน้าที่อะไรบ้าง

เคารพ/ปฏิบัติตามกฎหมาย
(76 ครั้ง)

รักชาติ
(51 ครั้ง)

สามัคคี
(33 ครั้ง)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
(26 ครั้ง)

6 โปรดยกตัวอย่างพฤติกรรมของคนที่แสดงให้เห็นถึงความไม่เป็นพลเมืองไทย

เคารพกฎหมาย
(10 ครั้ง)

รักชาติ
(9 ครั้ง)

เป็นคนดี
เคารพธงชาติ
(8 ครั้ง)

เป็นที่น่าสนใจว่าคำซ้ำที่ปรากฏเป็นคำอธิบายสำหรับคุณลักษณะของเด็กไทยในมุมมองของเด็กและเยาวชนนั้น คือ คำว่า “กล้า” ไม่ว่าจะเป็นกล้าคิด กล้าพูด กล้าทำ กล้าแสดงออก ในขณะที่คำว่า รักสามัคคีสำหรับเด็กและเยาวชน หมายถึง การให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งการช่วยเหลือผู้ที่มีความเดือดร้อน การช่วยเหลือสังคม การช่วยเหลือเพื่อนในภาวะยากลำบาก สำหรับคำว่าพลเมืองดี ส่วนใหญ่มองคาบเกี่ยวกับความเป็นคนดีของสังคม ไม่สร้างความเดือดร้อน สร้างประโยชน์ให้กับสังคม ปฏิบัติตามกฎหมายระเบียบของสังคม และเมื่อกล่าวถึงพลเมืองไทย มองว่ามีหน้าที่คล้ายคลึงกันกับการเป็นพลเมืองดี คือ พลเมืองไทยมีหน้าที่มีน้ำใจเป็นคนดี ช่วยเหลือสังคม และเมื่อให้ยกตัวอย่างพฤติกรรมของพลเมืองไทยคือ รักชาติ เคารพกฎหมาย และไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน ซึ่งเป็นที่น่าสนใจว่าเด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่นิยามความเป็นพลเมืองและมองคุณลักษณะของพลเมืองดีและพลเมืองไทยโดยเชื่อมโยงกับเรื่องการให้คุณค่ากับการทำความดีเป็นหลัก

อย่างไรก็ดี มีการแสดงความคิดเห็นที่น่าสนใจอยู่หลายประการที่สะท้อนให้เห็นถึงการยึดถือคุณค่าประชาธิปไตย เช่น พลเมืองดีคือบุคคลหรือประชากรที่ตระหนักถึงความเป็นพลเมืองของโลก กระทำสิ่งต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ และสร้างสรรค์ พลเมืองไทยมีหน้าที่ปฏิบัติตามกฎระเบียบ กล้าแสดงความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์ ลูกขึ้นมาต่อสู้อย่างมีความยุติธรรม เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน ให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมกัน

แม้ว่าวันเด็กปีนี้จะได้ไม่ได้แตกต่างจากวันเด็กของปีก่อนๆ มากนัก แต่สิ่งหนึ่งคือการทำความเข้าใจในระดับสังคมถึงความสำคัญของการพัฒนาเด็ก เยาวชน สู่ความเป็นพลเมือง การหาความหมายร่วมกันให้ชัดเจนว่าพลเมืองไทยตามที่เด็กและเยาวชนคิดกับพลเมืองไทยตาม

ที่ผู้ใหญ่ต้องการควรมีหน้าตาอย่างไร อาจทำให้ได้ชุดคำอธิบายใหม่ว่า พลเมืองไทยอาจไม่ใช่แค่รักชาติ รู้หน้าที่ ไม่ทำให้คนอื่นเดือดร้อน แต่อาจจะหมายถึงการขยายวงกว้างของชุดวิถีคิดและการกระทำที่อยู่บนฐานของการเคารพผู้อื่น การให้ความสำคัญกับความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การเห็นอกเห็นใจกัน และการมีส่วนร่วมถึงความเป็นชาติในแง่ที่เป็นผลทางบวกในการพัฒนาประเทศก็เป็นได้ ซึ่งคำอธิบายชุดใหม่นี้อาจจะต้องก้าวไปให้ไกลกว่าคำอธิบายชุดก่อน ๆ ที่ถูกผลิตซ้ำมาตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ตามแบบที่เคยอธิบายตาม ๆ กันมา

อย่างไรก็ดี การผลิตซ้ำชุดความคิดแบบเดิมของผู้นำประเทศ ยังคงวนเวียนอยู่กับสิ่งที่ไม่เป็นสาร์ตเตอร์ ดังจะเห็นได้จากคำขวัญวันเด็กล่าสุดในปี 2564 “เด็กไทยวิถีใหม่ รวมไทยสร้างชาติ ด้วยภักดีมีคุณธรรม” ซึ่งสะท้อนให้เห็นค่าน้ำหนักที่ไม่เท่ากันระหว่างการเตือนใจกับการสร้างแรงบันดาลใจ ซ้ำยังทำให้เห็นชัดว่าประดิษฐกรรมทางข้อความข้างต้นนี้ถูกคิดขึ้นตามวงจรสถานการณ์ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของเด็กและเยาวชน คนรุ่นใหม่มากกว่าการยึดโยงกับการเปลี่ยนแปลงของโลกที่กำลังหมุนไปอย่างรวดเร็ว

ประชาธิปไตยแบบเสมือน

ประเทศไทยร่วมลงนามกับนานาประเทศภาคีเครือข่ายกับสหประชาชาติตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 และ ในปี พ.ศ. 2535 เพื่อให้มีความสำคัญ ความต้องการ การมีส่วนร่วม รู้จักสิทธิ หน้าที่ ระเบียบวินัย **อนุสัญญาว่าด้วยสิทธิเด็กอันมีหลักการสำคัญ 4 ด้าน สิทธิของการอยู่รอด สิทธิของการพัฒนา สิทธิของการคุ้มครอง และสิทธิของการมีส่วนร่วม**⁵

⁵ <https://www.oercommons.org/authoring/5400-global-nomads-group-child-rights-curriculum-semester/view>

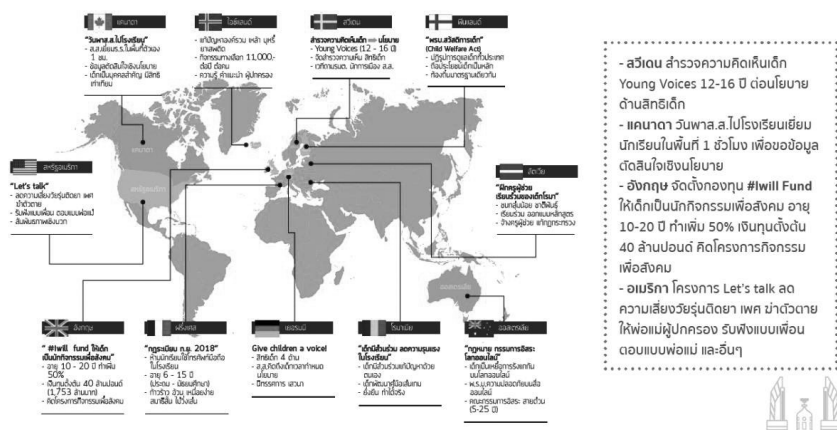
ประเทศที่ร่วมลงนามมีมากถึง 196 ประเทศ แต่ละประเทศได้มีนโยบาย คำขวัญ ประเด็น ปัญหาสังคมร่วมสมัย กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับเกิดขึ้นมากมายหลากหลายแตกต่างกันไปตามสังคมบริบทของแต่ละประเทศ กล่าวได้ว่า นับแต่ปี พ.ศ. 2499 จนถึง ปี พ.ศ. 2561 การศึกษา

เปรียบเทียบประเทศไทยกับประเทศยุโรป อเมริกา ที่เจริญเติบโตพัฒนาความยากจน กับดักความเหลื่อมล้ำ สังคมที่พัฒนา 4.0 ประเด็น ปัญหา อุปสรรค การสร้างประชาธิปไตยผ่านวิถีพลเมืองที่มีคุณภาพตามความเชื่อ ระบบการศึกษาค่านิยมสังคมหล่อหลอมและอื่นๆ การเปรียบเทียบครั้งนี้ อาจจะเป็นคำตอบที่สำคัญว่า ทำไมประเทศไทยจึงได้ประชาธิปไตยครึ่งใบบ้าง ประชาธิปไตยไทยนิยม หรือประชาธิปไตยรูปแบบเท่านั้นเอง ดังข้อมูลต่อไปนี้

1. การสร้างพลเมืองไทยตามระบบประชาธิปไตย มีลักษณะแบบธรรมเนียมปฏิบัติ ผู้นำประเทศนายกรัฐมนตรีให้คำขวัญวันเด็กตั้งแต่ปี พ.ศ. 2499 ถึง พ.ศ. 2560 รวมระยะเวลา 61 ปี คำขวัญที่ถูกใช้ซ้ำมากที่สุด ได้แก่ วินัยตั้งใจเรียน 18 ครั้ง รักชาติ 17 ครั้ง คุณธรรม 15 ครั้ง ต่ำสุด 4 ครั้ง คือ ประชาธิปไตย จำนวนนายกรัฐมนตรีมาจากพลเรือน 8 คน ทหารตำรวจ 11 คน จำนวนปีที่รัฐบาลดำรงตำแหน่ง 19 ปี เป็นรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง 40 ปี เป็นบรรษัทกาศปฎิวัติรัฐบาลแต่งตั้ง

ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวจึงเน้นให้เด็กเป็นคนดี มีวินัย ตั้งใจเรียน เชื้อฟังตามผู้ใหญ่ ผู้นำประเทศกำหนดให้เป็น บรรยายภาคเป็นการถ่ายทอด ท่องจำให้เชื้อฟังมาโดยตลอด ซึ่งล้วนแตกต่างกับอารยธรรมประเทศฝั่งยุโรป อเมริกา ออสเตรเลีย ล้วนเป็นประชาธิปไตยแบบวิถีพลเมือง การให้ความสำคัญและคุณค่าของเด็กทุกช่วงวัย คำสำคัญปรากฏอยู่ในนโยบายด้านเด็ก และเยาวชนดังเช่น การฟังเสียงเด็ก (Voice) การมีส่วนร่วมทางการเมือง (Participation) สิทธิของเด็ก (Child Right) โครงการ (Project) และการ เป็นเจ้าของโจทย์ปัญหาสำคัญ ผู้นำประเทศ รัฐมนตรี ส.ส. ถือเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญในการลงไว้รับฟังพูดคุย สนทนาวิสาสะ เยี่ยมเยือน ฟังความคิดเห็นของเด็กต่อบริบทนโยบายที่มีผลโดยตรง ดังเช่น

เราจะเห็นความแตกต่างของธรรมเนียมปฏิบัติ คำสำคัญของไทยที่ ตีกรอบให้เด็กต้องคล้อยตามความคิด ความต้องการ สิ่งที่กำหนดไว้ให้แตกต่าง อย่างชัดเจนกับวิถีพลเมือง คำสำคัญที่นานาประเทศมองเด็กเป็นศูนย์กลาง สิทธิเด็ก พัฒนาพลเมืองที่มีคุณภาพ การเติบโตที่รู้จักสิทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบ และจิตสำนึกประชาธิปไตยผ่านโครงการ ลงมือปฏิบัติ และเป็น

เจ้าของใจที่ยินยอมาร่วมกับผู้ใหญ่อัดเทียมกันมาโดยตลอด ไม่น่าแปลกใจทำไมเด็กไทยเมื่อเติบโตขึ้น เราจึงเฝ้ายืนเชื่อฟังและปฏิบัติตาม หรือมีความคิดสุดขั้วได้ขนาดนี้ เรายังติดที่เปลือก รูปแบบ และการท่องจำประชาธิปไตย ใช่หรือไม่

2. การเรียนรู้ที่สร้างหล່หลอม พัฒนาให้ผู้เรียนเป็น **ผู้เชื่อฟังเฉื่อยชิน (Passive Citizen)** หรือเป็น **ผู้กระตือรือร้น พลเมืองตื่นรู้ (Active Citizen)** ด้วยระบบการศึกษาผ่านการคิดติดกรอบหรือคิดนอกกรอบ การศึกษา ดังเช่น

เราเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองไทย เน้นไปที่การจดจำคำนิยาม เนื้อหา การท่องจำ คำขวัญการสอนและวัดผลการศึกษา ครูบรรยายด้านเดียว นักเรียนเป็นผู้รับ ครูมีอำนาจเบ็ดเสร็จในการสอนสั่ง อาจจะมีการอภิปรายถกเถียงบ้าง แต่สุดท้ายครูก็ต้องสรุปและนักเรียนต้องเชื่อฟังตามที่สอนแบบพลเมืองคล้อยตามไปในที่สุด ในทางตรงกันข้ามกับนานาประเทศที่ไปถึง 4.0 มานานแล้ว วิชาพลเมืองศึกษา (Civic Education) กลับสอนด้วยโครงงานที่เด็กเป็นเจ้าของใจหทัยปัญหา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องใกล้ตัว การคัดเลือกใจหทัยด้วยการให้ออกาสทุกคน เสนอเหตุผลของแต่ละคน ลงมติด้วยฉันทามติ การวางแผนเก็บข้อมูล การเชื่อมโยงการเรียนรู้จากแหล่งต่างๆ การลงมือปฏิบัติ การตัดสินใจร่วมกัน การนำเสนอข้อค้นพบต่อผู้ที่เกี่ยวข้องและอื่นๆ เมื่อเปรียบเทียบเช่นนี้ล้วนสะท้อนระบบการศึกษาไทยกับหลายประเทศที่แตกต่างกัน การได้พลเมืองผู้เชื่อฟังหรือพลเมืองตื่นรู้ วิชาหน้าที่พลเมืองกับพลเมืองศึกษา ไทย 2.0 กับนานาประเทศ 4.0 เป็นต้น

การจะก้าวพ้นโลกของ 2.0 ดังเช่นประเทศไทยไปสู่ Thailand 4.0 ได้นั้น จำเป็นต้องมีการปฏิรูปการเมือง ปฏิรูปการศึกษา กระบวนการสร้างวิถีพลเมืองเน้นการคิดแตกต่างหลากหลาย คิดนอกกรอบแทนเนื้อหาพลเมือง

ศึกษา ต้องเน้นโครงงานกระบวนการประชาธิปไตย การลงมือปฏิบัติให้ความสำคัญที่เน้นเด็กเป็นสำคัญ สิทธิเด็ก การมีส่วนร่วม เจ้าของโจทย์ปัญหาเชื่อมโยงทั้งในชั้นเรียนและนอกห้องเรียน และอื่นๆ แต่ถ้าเราไม่แก้ไขปฏิรูปให้ดีขึ้น เราก็จะได้ประชาธิปไตยแบบเสมือน 2.0 เวียนว้ายตายเกิด เลือกตั้งยุ่งเหยิง วุ่นวาย แบ่งขั้ว แบ่งสี ปฏิวัติซ้ำเดิมกลับมาอีกแน่นอน